

Muhi B. Béla*

A vidékfejlesztés és a vidéki turizmus összefüggései a Vajdaságban

1. Bevezetés

Manapság egyre többen választják a klasszikus, tömeges turizmus helyett a szelíd, zöld turizmust. Sokan szeretnének elmenekülni a túlszűfolt, zajos városokból, és helyettük vidéki környezetben, a természetben töltenék a szabadságukat. Ennek jegyében nagy lehetőség rejlik Vajdaságban a vidéki turizmus, a vadászturizmus, az öko-turizmus terén is, illetve az ezek kombinációjára alapozott turisztikai termékek kínálatában.

A vidéki turizmus fogalma ma sokkal szélesebben értelmezendő, mint korábban, és a vidékfejlesztés egyik legfontosabb elemének tekinthető, hiszen a vidéki turizmus alapvető célja a vidéki lakosság kiegészítő jövedelemhez juttatása, ezáltal megélhetési gondjaik mérséklése, élet-színvonaluk növelése, s nem utolsó sorban a helyben tartás, az elvándorlás megakadályozása.

2. A vidékfejlesztés fogalma

A vidékfejlesztés fogalmát nemzetközi, illetve hazai szinten eltérően értelmezik a vidék szó többes jelentése miatt. Jelentheti a fővárosból nézve az egész országot, a vidéki térségeket, de a városok kisebb-nagyobb vonzáskörzetét is. Gyakran azonosítják a falupolitikával, ritkábban a mezőgazdaságtól függő falvak problematikájával. A vidékfejlesztés valójában mindazon tevékenységek összessége, amely a vidéki területeken élő lakosság gazdasági, ökológiai és társadalmi helyzetének javítására irányulnak. A vidékfejlesztés legfontosabb feladata a hátrányos helyzetű, periférián elhelyezkedő vidéki térségek fejlesztése és fejlődésre való képességének növelése.

Nemes kutatásai során megállapította, hogy az Európai Unióban meglehetősen sok a bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogy mit értünk,

---

* Dr. Muhi B. Béla, egyetemi rendkívüli tanár, Educons Egyetem, Közgazdasági Kar, Újvidék, Szerbia

vagy mit kellene értenünk vidékfejlesztésen. Térségünkben ezt a kifejezést csupán néhány éve kezdték használni, angol megfelelője (*rural development*) sem régebbi szűk két évtizednél. A vidék meghatározásából következik, hogy a vidékfejlesztés tág térbeli kiterjedésű, magában foglalja a tanyák, falvak és kisvárosok fejlesztését, beleértve a vidéki térségekben folytatott gazdasági tevékenységeket, a foglalkoztatási és kereseti viszonyok javítását, a települési (lakossági) és termelő infrastruktúrát, az élő és épített környezet értékeinek megóvását és a vidéki közösségek fejlesztését.¹

Font rávilágít arra, hogy a vidékfejlesztés nem más, mint tiszteletben tartani a helyi kultúrákat, a maguk sokszínűségében és azokat, mint az emberiség túléléséhez szükséges erőforrásokat gondozni, védeni. Meggyőződése, hogy a kultúra és az egészség az a két pillér, amelyre a vidékfejlesztés biztosan alapozható.²

Jávor szerint a vidéki területek szociális, ökológiai és gazdasági teljesítőképességének megtartására, fejlesztésére irányuló komplex stratégiák megvalósítását nevezhetjük vidékfejlesztésnek.³

Dorgai úgy véli, hogy a vidékfejlesztést nem lehet csupán a gazdaságfejlesztés támogatására, sőt általában a támogatásokra korlátozni, hiszen számos igen fontos eleme a tudatformáláson, a közösségi élet aktivizálásán, a civil szervezetek működésén, a közösségi értékek megóvásán, az élő és épített környezet védelmén, továbbá egyéb tevékenységeken keresztül éri el hatását.⁴

Farkas a vidékfejlesztés fogalmán általában a vidéken élő emberek életminőségének javítását érti. Olyan összetett folyamatról van szó, melynek a gazdasági, társadalmi, szociális és környezeti hatásai is fontosak.⁵

Buckwel kutatásai során megállapította, hogy a vidékfejlesztés magában foglalja a helyi lakosságot, annak életformáját, a foglalkoztatási

---

¹ NEMES G. (2000): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája – az integrált vidékfejlesztés lehetőségei, *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.

² FONT E. (1999): A vidék gondja globális vagy lokális kérdés? In: *Vidékfejlesztés vidékpolitika*. Szerk. Pócs Gy., Agroinform Kiadóház, Budapest, 7–18.

³ JÁVOR K. (1997): *Magyarország vidékfejlesztési programja*. VÁTI Kht. Budapest, 26.

⁴ DORGAI L. (1999): A területfejlesztéstől a vidékfejlesztésig az agrárgazdaság nézőpontjából. In: *Vidékfejlesztés vidékpolitika*, Agroinform Kiadóház, Budapest, 89.

⁵ FARKAS T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődésemelvények és a fejlesztési koncepciók tükrében, *Tér és Társadalom*, XVI. évf. 1. sz. 41.

helyzetet, a jövedelem-szerkezetet, a lakhatási körülményeket és a szolgáltatások szintjét, valamint a kulturális aspektusokat is: a hagyományos foglalkozásokat, ételeket, nyelvet, öltözködést és szokásokat.⁶

3. A vidéki turizmus

A vidéki turizmus fogalma ma sokkal szélesebben értelmezendő, mint korábban, és a vidékfejlesztés egyik legfontosabb elemének tekinthető, hiszen a vidéki turizmus alapvető célja a vidéki lakosság - ezen belül elsősorban az agrártermelők - kiegyesítő jövedelemhez juttatása, ezáltal megélhetési gondjaik mérséklése, életszínvonaluk növelése, s nem utolsósorban a helyben tartás, az elvándorlás megakadályozása. Gazdasági és társadalmi funkciói mellett jelentős ökológiai szerepe is van, a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzése, a természeti élőhelyek megóvása, általában az ökológiai rendszerek védelme tekintetében.

Szabó szerint a vidéki turizmus, a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata egyértelmű, hisz a vidék színteret nyújt a mezőgazdasági tevékenységek számára, azaz a mezőgazdaság a vidékfejlesztés szerkesztője, a vidéki turizmus pedig a mezőgazdaságot egészíti ki.⁷

A vidéki turizmus - azzal, hogy a mezőgazdasági tevékenységek-ből származó jövedelmet egészíti ki klasszikus értelemben - hozzájárul a mezőgazdaság vidéki értékeit megőrző funkciójának erősítéséhez. Ezen a területen, mint alternatív jövedelemszerzési lehetőség jelenik meg a vidéki turizmus, mely egyrészt kapcsolódik a mezőgazdasághoz - hiszen azt egészíti ki -, másrészt céljait tekintve kapcsolódik a vidékfejlesztéshez, hiszen megvalósítja a gazdasági diverzifikációt, részt vállal a vidékfejlesztés ökológiai céljainak megvalósításában, és szerepe van a vidékfejlesztés társadalmi célkitűzéseiben, azaz a kulturális értékek, hagyományok megőrzésében.

A vidéki-falusi turizmus települési szinten megjelenő szerepe, előnye a vidék hármas funkciója alapján a következők szerint összegezhető:⁸

---

⁶ BUCKWEL A. (1997): Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe In: *European Economy, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, reports and Studies*, No. 5. Luxemburg

⁷ SZABÓ B. (2003): A falusi turizmus ökonómiai kérdései, *Acta Agraria*, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Vállalatgazdaságtani Tanszék, Debrecen

⁸ SZABÓ, 2003.

- *Gazdasági szempontból* nagy előnye a vidéki turizmusnak, hogy szinte pótlólagos beruházás nélkül ér el jövedelmet úgy, hogy a meglévő épületvagyont, természeti, szellemi értékeket hasznosítja. A családi gazdaságok gazdálkodásának jó kiegészítő árbevétel- és jövedelemforrása lehet (alternatív jövedelemszerzési lehetőséget biztosít). Nagy előnye a vidéki vendéglátásnak, hogy a helyi és saját termékek direkt módon értékesíthetők. Továbbá pozitívan befolyásolhatja a település infrastrukturális fejlettségét. A családi gazdaságok gazdálkodásának jó kiegészítő árbevétel- és jövedelemforrása lehet (alternatív jövedelemszerzési lehetőséget biztosít). A vidéki népesség jövedelmének a növekedése a vidék fejlődését vonhatja maga után. A szállás biztosításán túl a vendégre főzni és mosni kell, a városi vendéget szórakoztatni szükséges, tehát bővíthető a vidéki foglalkoztatottság. Nagy előnye a vidéki vendéglátásnak, hogy a helyi és saját termékek direkt módon értékesíthetők. Továbbá pozitívan befolyásolhatja a település infrastrukturális fejlettségét.

- *Társadalmi szempontból* a lakosság jövedelmének a növekedése elvezet a lakosság helyben tartásához. Ezen túlmenően lehetőség nyílik a népi hagyományok, helyi nevezetességek „értékesítésére”, a közösségi és kulturális értékek megőrzésére is. Legfontosabb társadalmi szerepét a vidéki életforma fenntartásában látható, mely összhangban áll az integrált vidékfejlesztés és a multifunkcionális mezőgazdaság által támasztott követelményekkel.

- *Ökológiai szempontból* a természeti értékek, mint idegenforgalmi termékek jelennek meg a turizmusban. A vidéki turizmus jelentős szerepet játszhat a biodiverzitás fenntartásában, az ökológiai rendszerek és természeti élőhelyek védelmében.

Összegezve a vidéki turizmus ismérvei a következők lehetnek:

- Fejlesztése a vidékfejlesztés egyik legfontosabb eszköze,
- Fenntartható, nem tömegturizmus,
- Helyi, kistérségi vonzerőre alapuló családias, emberbarát szemléletű munkahelyteremtő, lakosságot helyben-tartó (pótlólagos) jövedelmet szerző tevékenység,
- Kerékpározással, vízi túrázással, lovaglással, sporttal, öko-túrákkal, halászattal-vadászattal kiegészített üdülés,
- Magában foglalhatja a borturizmust, gasztronómiai turizmust, a helyi hagyományokat, kézművességet, régi mesterségeket bemutató kulturális rendezvényeket, táborokat is.

4. A vidéki turizmus Vajdaságban

Az utóbbi években a vidékfejlesztés egyre inkább központi szerepet tölt be a fejlett országok gazdaságpolitikájában. Az Európai Unió is nagymértékben támogatja a vidékfejlesztési projektumokat. Ebből részül közvetve a vidéki turizmus is, mint a vidékfejlesztés egyik fontos eszköze. A vidéki turizmus olyan összetett tevékenységgé fejleszthető Vajdaságban is, ami települési és kistérségi szinten egymásba kapcsolódó szolgáltatásrendszert alakíthat ki, miáltal közvetlenül és közvetve a fenntartható vidékfejlesztést segítheti.

Hazánkban a gazdasági fejlődés területi egyenlőtlenségei a vidék elszegényedését és a városi agglomerációktól való folyamatos lemaradását, elszigetelődését eredményezték, illetve eredményezik. Ez a folyamat nagyon sok esetben a kisebb települések előregedésével, elnéptelenedésével jár. A vidéki turizmus, mint fejlesztési lehetőség nem kínál nagymértékű gazdasági fellendülést, sem pedig komplex megoldást a súlyos problémákkal küszködő kistérségnek, viszont kellemesebb lakókörnyezetet, fejlettebb környezetkultúrát, vonzóbb faluképet és, nem utolsósorban kiegészítő jövedelemforrást teremthet a helyi lakosság számára. Mindez pedig nagyban hozzájárul a települések népességmegtartó-képességének javításához. Emellett elősegíti a népi értékek, hagyományok fennmaradását is, hiszen kínálatában a vendégfogadó ember vendégszeretetén, a település hangulatán, az épületeken, a műemlékeken kívül a helyi népművészet és a népszokások megismertetése is szerepel. Vajdaságban a vidéki gazdaság többlábon-állását kívánja megteremteni a vidéki tevékenységek diverzifikációjával, a tájmegőrzési funkciók hangsúlyozásával, a hagyományok ápolásával, a természet és a környezet védelmével.

A vidékfejlesztés támogatásával foglalkozó Európai Unió programok nagy része már elérhető számunkra is, illetve a hazai fejlesztési alapok és programok támogatják a falusi és egyéb vidéki turizmus-formát, így számos településen eséllyel indultak ilyen jellegű projektekkel.

Az érintetlen természeti környezet, a régi falusi, tanyasi gazdálkodás megőrzése, a csendes, nyugodt légkör, valamint a történelmi-tárgyi emlékek gazdagsága, együtt komoly vonzerőt jelent Vajdaságban. A természeti, és kulturális kincsek azok, amelyek elegendő attraktivitást tartogatnak ahhoz, hogy a térségbe turistákat csalogassanak. A vidéki térségek, az érintetlen természet, a bácskai, bánáti és szerémségi falvak, tanyák mellett kétmillió hektárnyi vadászterület, 1700 kilométernyi horgászásra alkalmas vízpart, termálvizes források, védett területek, nemzeti

parkok, természetvédelmi területek, rezervátumok, valamint vendéglátóipari létesítmények és több helyen fejlett infrastruktúra fogadja az ide látogatókat.

Vajdaság egyes települései kiemelkednek a különböző idegenforgalmi rendezvények szervezésében is. Ezek nagyon kreatív és komplex programokkal tűzdelt kulturális, művészeti rendezvények, melyek hozzájárulnak Vajdaság idegenforgalmi vonzatának kialakításához. Kevés olyan hely van Európában, ahol a tájképi szépség és sokszínűség, valamint a kultúrtörténeti értékek ilyen gazdag tára egyszerre, és viszonylag érintetlen formában vannak jelen, mint Vajdaságban.

Országos szinten, az idegenforgalmi térképen jelenleg csaknem 200 falu szerepel turisztikai célpontként, és ezek nagy része Vajdaságban található. A falvak mellett a tanyavilág is már magában különleges vonzerőt jelent a belföldi és főleg a külföldi látogatók számára. Az elmúlt néhány évtizedben csak csárdaként, illetve fogadóként üzemeltek az idegenforgalomra átállt tanyák, azonban az utóbbi időben egyre több tanya minősített szállásodóvá alakult át Vajdaságban, melyek számos programot, illetve kikapcsolódási és sportolási lehetőséget nyújtanak. Éljenjárók az Újvidék, Zombor, Szabadka környéki tanyák (84 és 137 tanya, Kátai tanya, Jelen (Őz) tanya stb.)

5. Vidéki turizmus az Európai Unióban

A vidék vonzerőinek felfedezése a turizmus számára, ezen belül a falu, a mezőgazdaság, a hagyományok, mint különleges vonzerők turisztikai kínálatba kapcsolása, a hagyományos paraszti mezőgazdasági tevékenység bővítése vendéglátással, szállásadással az 50-es évektől kap nagyobb lendületet Nyugat-Európa több országában. A nyugat-európai agrárfejlődés - a közös piaci integráció, a farmgazdálkodás, mint politikai prioritás, az egyre erősödő specializáció és koncentráció, mint nemzetközi trend, és az ellene való védekezés, a diverzifikáció vagy több lábbon állás a turizmus felé szorított nagyon sok vidéki mezőgazdasági termelőt és közösséget. A vidéki lakosság városba áramlása, egyes vidéki térségek elnéptelenedése, az alacsony mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésének szükségessége és a táj fenntartása iránti társadalmi igény az állam vezetékeket is aktív fellépésre készítette e folyamatban. A mezőgazdasággal foglalkozó családok modernizálták házaikat és a gazdálkodás mellett, különösen a nők foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségeinek megteremtése érdekében, turisztikai tevékenységbe kezdtek. Az állam (majd

később az EU) megfelelő infrastruktúra létrehozásával segítette őket, biztosította a megfelelő szaktudás elsajátításának lehetőségét, támogatta az új tevékenység marketingjét. A turizmus a mezőgazdasági termelés mellett kiegészítő jövedelmet, önfoglalkoztatást, tanulási, emancipálódási lehetőséget jelentett a termelők családtagjai számára.

Ez az eltérő megközelítés és alaphelyzet is szerepet játszott abban, hogy Nyugat-Európában a vendéglátás és a turizmus a családi gazdaságok, a mezőgazdasági háztartások természetes diverzifikációs lehetőségeként jelent meg, melyet az agrárpolitika és a vidék- és területfejlesztési politika támogatott és mindezek következtében mára 40-50 éves tapasztalat halmozódott fel e területen. Vidékünkön a családok és mezőgazdasági háztartások ilyen irányú diverzifikációs és vállalkozási lehetősége csak a 80-as években jött létre.

Az Európai Unió vidéki környezetben folytatott turizmus fogalmát a kutatók, illetve a nemzetközi szervezetek többsége szélesebb közelítésben, a vidékfejlesztés, agrárfejlesztés, regionális, környezeti és turizmus fejlesztés keretén belül, ezek egymással való kölcsönhatásában próbálja értelmezni és lényegi jegyeit meghatározni.

Az Európai Közösség figyelve a nyolcvanas évek második felében fordult a vidék felé, a túltermelési válsággal küzdő mezőgazdaság, és a három új mediterrán tagállam problémái révén. Az egységes piac kialakulása során fogalmazódott meg és került be a maastrichti egyezménybe a „társadalmi gazdasági kohézió” elve, mely az EU egyik fő politikai prioritása és az elmaradott térségek és leszakadó régiók hanyatlását kívánja megállítani és felzárkózásukat elősegíteni. E politikai folyamatba illeszkedett az a kampány, melyet az Európa Tanács folytatott a nyolcvanas évek végén a vidék érdekében és többek között külön tanulmányt szentelt a falusi turizmusnak.⁹ E dokumentum a vidéki turizmus jövőbeni lehetőségeit a hagyományos tengerparti és a hegyvidéki üdülőhelyek telítődésével magyarázta, és ennek megfelelően csak a vidéket látta alkalmasnak a növekvő számú turistasereg felvételére. Ezzel párhuzamosan előre vetítette a mezőgazdaságban a túltermelés miatti termeléskorlátozást, ugaroltatást, a farmok, tanyák megszűnését, mely régóta jelen van az európai vidéken.¹⁰

---

⁹ Council of Europe, 1988

¹⁰ KOVÁCS D. (2003): *Falusi és vidéki turizmus - értelmezések a nemzetközi szakirodalomban*, A falusi turizmus hagyományai, Mezőgazda Kiadó, Budapest.

Az európai közösségben a szélesen értelmezett falusi turizmus háttérében azok a vidékfejlesztési erőfeszítések és az agrárstruktúra modernizálását szolgáló intézkedések állnak, melyek a gazdálkodók tevékenységének diverzifikálását, több lábbon állását célozzák.

Manapság az európai felfogás és értelmezés rendkívül sokszínű, nincs egységes definíció és gyakorlat a vidéki turizmussal kapcsolatban. Az egyes országokban függ a vidék-kategória nemzeti értelmezésétől, és a helyi kreativitástól és kezdeményezőkézségtől. A vidéki turizmus tágabb összefüggésben az egyes országok agrár-, vidékfejlesztési céljait és prioritásait szolgálja, országonként eltérő intézményrendszerrel.

Idézet az Európai Közösségek Bizottsága 2006. évi közleményéből: „...1997 óta uniós szinten számos alkalommal felismerték, hogy az idegenforgalom hozzá tud járulni a munkahely teremtéshez és a növekedéshez. A globalizáció, a demográfiai változások és a közlekedés fejlődése döntő tényezőt jelent ezen ágazat gyors növekedésében. Látnivalóinak gazdagsága és idegenforgalmi szolgáltatásainak minősége okán Európa a világ első számú turisztikai célpontja. Az idegenforgalom tehát olyan tevékenység, mely jelentős szerepe játszhat a növekedés és a munkahelyteremtés stratégiai célkitűzésének elérésében.”

6. Összegzés

A vidékfejlesztés legfontosabb feladata a hátrányos helyzetű, periférián elhelyezkedő vidéki térségek fejlesztése és fejlődésre való képességének növelése. A vidékfejlesztés egyik lehetősége a vidéki turizmus fejlesztése. A vidéki turizmus alapvető célja a vidéki lakosság kiegészítő jövedelemhez juttatása, ezáltal megélhetési gondjaik mérséklése, élet-színvonaluk növelése, s nem utolsósorban, a helyben tartás, az elvándorlás megakadályozása. Gazdasági és társadalmi funkciói mellett azonban jelentős ökológiai szerepe is van, elsősorban az egészséges élet természeti alapjainak védelme, a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzése, az erdő és más természeti élőhely megóvása, általában az ökológiai rendszerek védelme tekintetében. Mindemellett kiemelkedően fontos szerepet játszik a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartásában, a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzésében, elősegíti a népi értékek, hagyományok fennmaradását is, hiszen kínálatában a vendégfogadó vendégszeretetén, a település hangulatán, az épületeken, a műemlékeken kívül a helyi népművészet és a népszokások megismertetése is szerepel.

A vidéki turizmus, mint fejlesztési lehetőség, nem kínál azonnali, nagymértékű gazdasági fellendülést, sem pedig komplex megoldást a súlyos problémákkal küszködő kistérségnek. Am a tapasztalatok alátámasztják az alábbiakat: 1. Új munkahelyeket teremt, a helyi lakosságra épül, az ottani munkaerőt köti le, így nő a foglalkoztatottság; 2. A családok vidéki turizmusba történő bekapcsolódása enyhíti a munkanélküliséget; 3. A látogatók a helyben előállított termékeket fogyasztják, így a mezőgazdasági javak egy részének ez biztos keresletet jelent, tehát érzékelhető a termelés- és fogyasztásösztönző tovaggyűrűző hatás; 4. A mezőgazdasági tevékenységből élők kiegészítő jövedelemforrása lehet; 5. A lakóhelyen belüli és kistérségi együttműködések generálja, ösztönzi; 6. Ha jól működik, helyi adóbevételhez jut a helyi önkormányzat is, amit további fejlesztésre lehet fordítani; 7. Hozzájárul a szűkebb és a tágabb értelemben vett lakókörnyezet esztétikusabbá, kellemesebbé tételéhez; az életkörülmények, az életszínvonal javulásához; 8. Igényli a hagyományok, a művelődéstörténeti és művészeti, valamint a közösségi értékek megőrzését, a népi mesterségek és a népművészet gyakorlását, amely egyrészt elősegíti a tradicionális termelési módszerek és életmód fenntartását, másrészt a természeti és kulturális értékek védelmét; 9. Jelentős hatása van az emberi kapcsolatok alakulásában: nyitottabbá válik a falusiak számára a világ, míg a városiak megismerik a gyökereket, a hagyományokat, a szokásokat; vélemények és eszmék cseréjére ad lehetőséget; 10. A falvakból nem vándorolnak el, így azok nem néptelenednek el, illetve a település megmenekül a visszafejlődéstől, sorvadástól; 11. Ha sikeres a vidéki turizmus gyakorlata, ismertté válik a falu. A jó hírnév az egész térség, illetve az ország turizmusára jó hatással van.

Felhasznált irodalom:

- BÁLINT J. – NAGY G. (2007): *Vidékfejlesztés*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2007
- BUCKWEL A. (1997): Towards a Common Agricultural and Rural Policy for Europe In: *European Economy, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, reports and Studies*, No. 5. Luxemburg
- DORGAI L. (1999): A területfejlesztéstől a vidékfejlesztésig az agrárgazdaság nézőpontjából. In: *Vidékfejlesztés vidékpolitika*, Agroinform Kiadóház, Budapest
- Farkas T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéelméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében, *Tér és Társadalom*, XVI. évf. 1. sz. 41.

- FONT E. (1999): A vidék gondja globális vagy lokális kérdés? In: *Vidékfejlesztés vidékpolitika*. Szerk. Pócs Gy., Agroinform Kiadóház, Budapest, 7-18.
<http://www.vetesforgo.hu> - Vidékfejlesztési menedzsment és marketing e-learning (a letöltés dátuma: 2019. november 21)
- JÁVOR K. (1997): *Magyarország vidékfejlesztési programja*. VÁTI Kht. Budapest
- KOVÁCS D. (2003): *Falusi és vidéki turizmus - értelmezések a nemzetközi szakirodalomban*, A falusi turizmus hagyományai, Mezőgazda Kiadó, Budapest
- MUHI B. (2010): A falusi turizmus szerepe az Európai Unió és Szerbia vidékfejlesztési politikájában, *Magyar Tudomány Napja a Délvidéken – 2010 - tudományos tanácskozás*, Újvidék
- MUHI B. (2013): A vidékfejlesztés kihívásai a XXI. században - nemzetközi és hazai álláspontok, *Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó*, Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, Szabadka, 2013.
- Muhi B. (2011): *Falusi turizmus és vidékfejlesztés – A falusi turizmus szerepe az Európai Unió és hazánk vidékfejlesztési politikájában*, Árgus, Újvidék
- Nemes G. (2000): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája – az integrált vidékfejlesztés lehetőségei, *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.
- SZABÓ B (2003): A falusi turizmus ökonómiai kérdései, *Acta Agraria*, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Vállalatgazdaságtani Tanszék, Debrecen